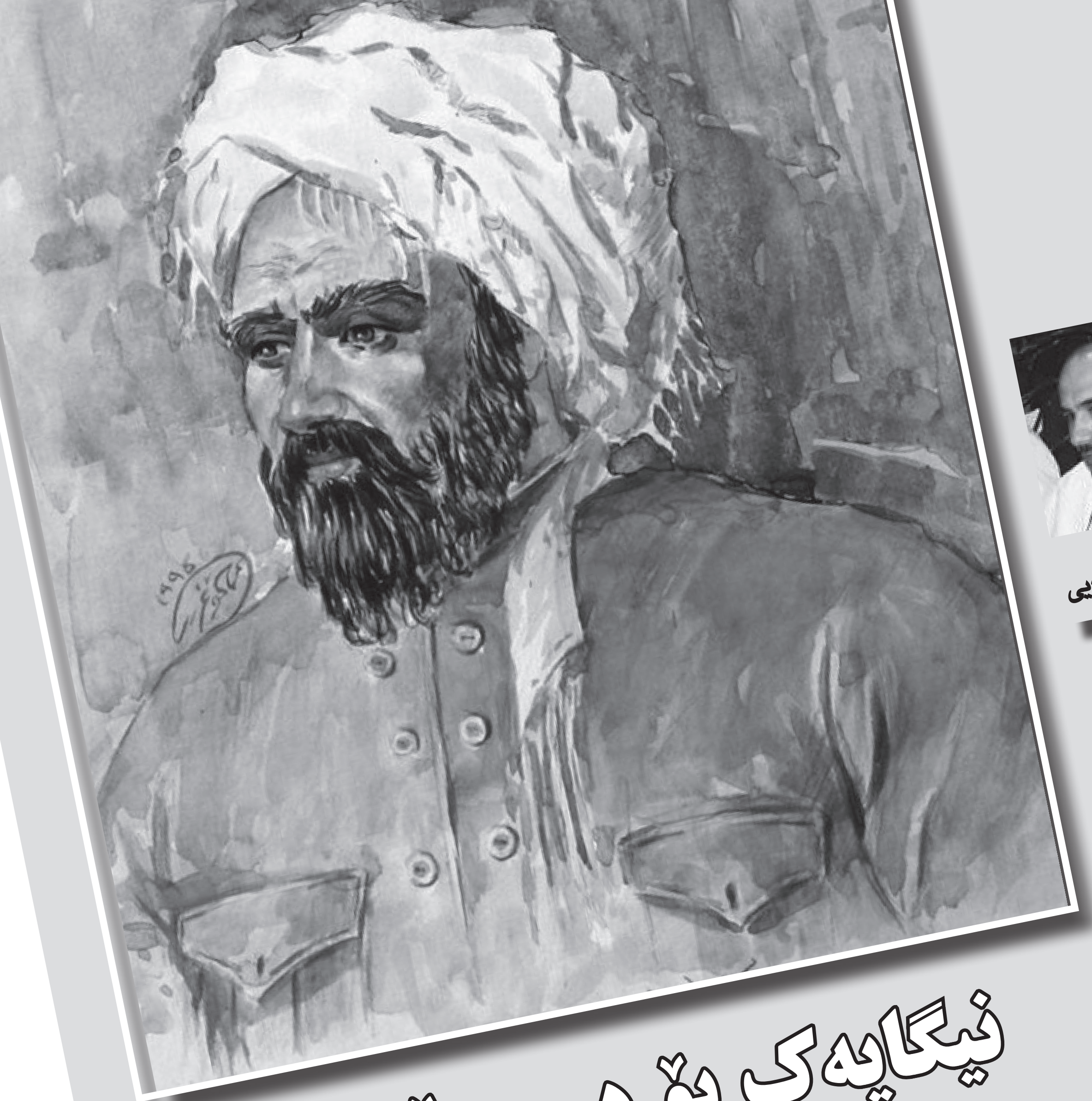

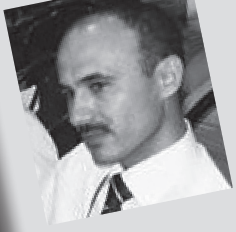

محەمەد مێرگەیی

نیگایەک بۆ دوو دێڕی غەزەلێکی نالی

(بَرِقَ الْبَصَر) لەبەر بەرق تەلەئلوئی لەئالی
(خَسَفَ الْقَمَر) لە ئیشراق قیامەتی جەمالی
(دیوان: ل٦٥٧)

ئەم دێڕە سەرەتای غەزەلێکی حەوت بەیتە و یەکێکی دیکەیە لە غەزەلە جوانەکانی مەلا خدری شارەزووری، ناسراو بە نالی (١٨٠٠-١٨٧٧ز) وەک عەیانە سەرتاپای غەزەلەکە وەسفی یار و ڕووخساریەتی، وەسفێکی پڕ وشەئارایی و هونەرکاریی: ددانەکانی وەک مرواری، ڕەشیی خاڵی ڕوومەتی، گۆنای گەشی وەک گوڵی نەوبەهاری، زوڵفی ڕەشی وەک زوخاڵ و چاوی وەک دەریای پڕ لە دوڕ و مەرجانی! دەمی پڕ لە ئاوی زەمزەم و لێوی وەک لێواری حەوزی کەوسەری، برۆی چەماوەی وەک مانگی یەکشەوە! تا لە ئەنجامدا

ڕوومەتی یار دەبێتە گوڵێکی تاقانەی بێهاوتای وەها کە هەزاران بولبول چەهچەهەی بۆ دەکەن و عاشقی دەبن، بەڵام لەنێو زایەڵەی هەموو ئەو دڵدارانەدا، ناڵەناڵی عاشقێک لە هی هەمووان بەرزتر و بە جۆشوخرۆشترە، چونکە دڵدارێکی بەڕاستییە؛ ئەویش نالی-یە.

ئەوەی لە چنینی ئەم غەزەلەدا بە تەواوی ڕۆشنە، سوودوەرگرتنە لە واژە و تەعبیرەکانی قورئانی پیرۆز بۆ مەبەستی شیعریی لەلایەن شاعیرەوە، ئەمەش وەک فۆڕم و فەساڵی شاعیر خۆی، بەڵام بە داهێنان و جوانکاریی و هونەرسازییەوە.

ئەبڵەقبوونی چاوی خەڵک لەبەر ترس و پەرێشانیی، ئینجا ڕووداوی گومبوونی ڕۆشنایی مانگ لەکاتی بەرپابوونی ڕۆژی قیامەتدا وەک ئەوەی لە هەردوو ئایەتی ٧ و ٨ی سورەتی (القيامةْ)دا هاتووە، لێرەوە شاعیر تەعبیرەکانی (بَرِقَ الْبَصَر) و (خَسَفَ الْقَمَر)ی بردووە بۆ بنیاتنانی وێنەیەکی شیعریی و چێکردنی فەزایەکی دیکەی دونیایی، وەکو ئەوەی کە دەڵێت:

لەبەر شەوقدانەوە و بریسکانەوەی ددانە وەک (لؤلؤ) و مراوورییەکانی یارە، چاوی تەماشاکەران داپچڕاو و ئەبڵەق بووە، هەروەها لەبەر هەڵهاتنی تیشکی وەک ڕۆژی جوانیی یار؛ کە وەک دەرکەوتنی (ڕۆژی قیامەت –لەبەرئەوەی دونیا دەشڵەژێ) وایە، مانگیش دەگیرێت.

شەرحکارانی دیوان، مودەڕیس و کوڕەکانی کاتێک واتەی ئەم دێڕەیان شەرحکردووە، جێی سەرنجە هیچ ئاماژەیەکیان بۆ ئەم لایەنەی تەعبیری قورئانیی و سورەتی (القيامة) نەکردووە، لەکاتێکدا ئەم حاڵەتە لێرەدا زۆر زەق و ڕۆشنە، بەڵام دواتر نالی ناس مەسعوود محەمەد دێت و لە هەردوو کتێبەکەیدا (دەستەودامانی نالی) و (چەپکێک لە گوڵزاری نالی) پتر و درێژتر لە شەرحکارانی دیوان، هونەرسازانە و جوانکارانە ئەم کەلێنە پڕدەکاتەوە، بە تایبەت لە کتێبەکەی دواییدا سێ لاپەڕە لەسەر ئەم بەیتە دەدوێ و تیشک دەخاتەسەر پەیوەندی نێوان جوانییەکانی ئەم دێڕە بەو ئایەتەی قورئانی پیرۆزەوە. دەبێ ئەوەش بڵێین لە جێی دی دیوانەکەیدا، نالی لە ساتی خەندەکردنی یار، ددانەکانی بە لوئلوئـ شووبهاندووە، وەکو:

***من گریە، ئەتۆ خەندە بە یەکدی دەفرۆشین**
من لەعلی بەدەخشان و، ئەتۆ لوئلوئی لالا*

(دیوان: ل ١١٥)

هەر لە دێڕی سێیەمی ئەم غەزەلەی بەرباس؛ نالی دەڵێت:

***سەری هەردوو کوڵمی داخۆ گوڵی نەوبەهارە، یا خۆ**
تەرەفی نەهارە، زوڵفی زُلَفً مِنَ اللَّيالي؟!*

(دیوان: ل ٦٥٨)

ئەم بەیتەش وەک ڕۆشنە پەیوەندی هەیە بە ئایەتی ١١٤ی سورەتی هودەوە (وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ طَرَفَيِ ٱلنَّهَارِ وَزُلَفًا مِّنَ ٱلَّيۡلِ) واتەی ئایەتەکە ئەمەیە: (لە هەر دووک ئالی ڕۆژێدا و چەن بەتڵی سەرەتای شەوێ، نوێژێ بکە؛...). ئەم بەیتە لە دیوانی نالی-دا لەلایەن مودەڕیس و کوڕەکانی بەم چەشنە شەرحی لێکراوە: (ئەگەر تەنها سەیری سەری دوو کوڵمی ئەکەی، ئەڵێی گوڵی سووری تازە بەهاری جوان و لاو و بۆنخۆشە. ئەگەر بە بەراورد لەگەڵ زوڵفیش سەیری ئەکەی، ئەڵێی ئەوکاتەیە شەو و ڕۆژ لە یەک نزیک ئەبنەوە و ڕووناکیی ڕۆژ لە ئاسۆی تاریکدا لیزگ ئەدا، یا ئەوکاتەیە کە ڕۆژ لە زەردەپەڕی ئێوارەدایە و تاریکی خەریکە هێرش بێنێ.) لە شەرحی ئەم بەیتەدا دیسان شەرحکاران هیچ ئیشارەتێکیان بە پەیوەندی ئەم دێڕە بەو ئایەتە قورئانییەوە نەداوە! جێی سەرنجە بەهەمان شێوە مەسعوود محەمەد-یش لە (دەستەودامانی نالی) لە ئاست ئەم بەیتەوە، هیچ ئاماژەیەکی بە بابەتی پەیوەندی ئەم دێڕە و ئەم ئایەتەی قورئانەوە نەداوە، ئەو تەنیا لەبارەی عیبارەتی (طەرەفی نەهارە) بە چەند گوتەیەک دواوە، وەک نووسیویەتی: (ڕستەی «طەرەفی نەهارە» خۆی تەنها بەسە بۆ ئەوەی تێبگەین زولفەکانی وەکوو دوو شەون. لە ڕۆخی ڕۆژ چونکە «نەهار» لە دوو لاوە بە شەو دەورە دراوە طەرەفیشی سبەینە و ئێوارە دەگرێتەوە. دەبینی ئەم وشەیەی «طەرەف» هێندەی بەیتێک ڕاگەیێنە.)

“

شەرحکارانی دیوان، مودەڕیس و کوڕەکانی کاتێک واتەی ئەم دێڕەیان شەرحکردووە، جێی سەرنجە هیچ ئاماژەیەکیان بۆ ئەم لایەنەی تەعبیری قورئانیی و سورەتی (القيامة) نەکردووە

”

هەر لەبارەی ئەم دێڕەوە؛ دواتر نووسەر محەمەدی مەلاکەریم لە کتێبەکەیدا (لەڕێگەی ئەدەب و لەپێناوی نالیدا) بەم کەلێنە دەزانێ و بە چەند وشەیەک لە لاپەڕە ١٤٥دا تەنیا ئیشارەتێکی بچووک بۆ ئەمە دەکات، وەک نووسیویەتی: (زُلَفٌ مِنَ اللَّيالي) ئیشارەتە بۆ ئایەتی (وَزُلَفاً مِّنَ ٱلَّيۡلِ).

خاڵێکی دی گرینگ سەبارەت بەم بەیتە ئەوەیە، کە هەردوو دەستەواژەی (تەرەفی نەهار) و (زُلَفٌ مِنَ اللَّيالي) لە نیوەی دووەمی دێڕەکە کە لەنێو دیوانیشدا تەنانەت (زُلَفٌ مِنَ اللَّيالي) هەروەکو خۆی بە ڕێنووسی عەرەبیی نووسراوەتەوە، دەبینین بە هەمانشێوە لە غەزەلێکی شاعیری ئێرانیی (جامی ٨١٧-٨٩٨ک) ناسراو بە مەلا جامی* هاتووە، وەک دەڵێ:

رویت طرف من النهار است

زلفت زلف من اللیالی

ئەم دێڕە سەرەتای غەزەلێکی حەوت بەیتە و یەکێکی دیکەیە لە غەزەلە جوانەکانی مەلا خدری شارەزووری

واتە نالی ئەم دەستەواژەیەی (زلف من اللیالی) وەکو خۆی لە دیوانی جامی وەرگرتووە (ڕەنگە تا ئێستە لە هیچ سەرچاوەیەکی دی ئاماژە بەم وەرگرتنە نەدرابێت) جیاوازی بەیتەکان لەوەدایە جامی یەکسەر ڕووی لە کەسی بەرانبەرە و دەڵێت ڕووخسارت وەکو تەرەفی نەهارە و زوڵفیشت پاژێک لە شەو (زلف من اللیالی) بەڵام نالی وەک کەسی سێیەمی بزر و نادیار، باسی لێوەدەکات، ئینجا بۆ تەرەفی نەهار نالی دەڵێت: ئایە ئەوە کوڵمتە وەکو گوڵی نەوبەهارە؛ یاخود وەکو تەرەفی نەهارە، واتە: سوورایی کوڵمی وەک سووریی ئاسۆیە لە وەختی خۆراوابوون و خۆرهەڵاتندا، هەروەها ڕەشیی زوڵفیشی وەک بەشێکی تاریکی شەوە لە ڕەشییدا. هەر لە دیوانی جامی دیسان بۆ ڕەشیی زوڵف، عیبارەتی (من اللیل زلف)یش هاتووە، وەک دەڵێ:

روی زیباش مه اوج شرف

زلف مشکینش «من اللیل زلف»

جێی ئاماژەیە لە (زلف من اللیالی)دا لەبەر کێش و سەروا وشەی اللیل بووە بە اللیالی، هەروەها وشەی (تەرەفی) ئەگەرچی بە ڕێنووسی کۆن بەشێوەی (طرفی) دەنووسرێت و بەشێوەی تاک بەمانای (لا و لێوار) دێت، بەڵام لە ئایەتەکەدا کە بەشێوەی (طَرَفِ ٱلنَّهَارِ) هاتووە و بە ڕێنووسی کۆن بە هەمان شێوەی (تەرەفی-طرفی) دەنووسرێت، کەچی ئەگەر لە ئایەتەکە وەکو خۆی بە ژێر و سەری تایبەت بە زمانی عەرەبییەوە بخوێنرێتەوە، دەبینی بەشێوەی (تەرەفەیی) بە واتەی هەردوو لای ڕۆژ دەخوێنرێتەوە، کەچی هەردووکیان بە ڕێنووسی کۆن هەر بەشێوەی (طرفی) دەنووسرێن. هەروەک لە جێی دی بەشێوەی (وَأَطۡرَافَ ٱلنَّهَارِ-طه ١٣٠)یش هاتووە.

دەتوانین بڵێین وێڕای کاریگەریی شاعیرانی ئەدەبیاتی فارسیی وەکو سائیب، حافیز، سەعدی، خاقانی و جامی و هی دیکەش لەسەر شاعیرانی کورد، بەڵام ئەم کاریگەرییە؛ داهێنانی گەورەی لێوە بەرهەمهاتووە و نالی بە بلیمەتی و لێهاتووییەکەی خۆی؛ شیعری کلاسیکی کوردی گەیاندە ئاستێکی بڵندی ئەدەبیاتی کلاسیکی خۆرهەڵات. دواجار مەلا خدری شارەزووری، وەک مەلایەکی دوازدە عیلمی هەرەچاک، لە بەحری پڕ دوڕی بەلاغەتی عەرەبیی و زانستە شەرعییەکانی خوێندنی حوجرەدا، وەک غەوواسێکی دوڕناس و شەهسوارێکی مەیدانی فەساحەت، توانی گەوهەرێکی هەرە درەوشاوەی زمانی کوردیی کەشف بکات و ڕەوتی مێژووی نەتەوەیەکی پێوە بگۆڕێت، نالی ئەو گەوهەرەی دۆزییەوە کە بە (سۆرانی) یان کوردیی ناوەڕاست ناودەبرێت.

تەواوی غەزەلەکەی جامی:

ای مظهر حسن لایزالی

مرآت جمال ذوالجلالی

انوار تجلی قدم را

رخسار تو احسن المجالی

در شان کمال توست نازل

آیات مکارم و معالی
رویت طرف من النهار است
زلفت زلف من اللیالی
میخانه که ساحت جلالش
بادا ز غبار غیر خالی
احرام حریم آن نبند
جز دردکشان لاابالی
جامی به وظایف تضرع
مشغول بود علی التوالی
باشد به حواله عنایت
روزی برسد بدان حوالی

* مەبەست شاعیری بەناوبانگی ئێرانیی جامی-یە. ناوی تەواوی (نورالدین عبد الرحمن أحمد جامي الخراساني)یە، لەنێوان سالآنی ٨١٧ ـ ٨٩٨ی کۆچی ژیاوە. خاوەنی کتێبی (الفوائد الضیائیة)یە لەبارەی نەحوی زمانی عەرەبییەوە، یان (شەرحی مەلا جامی لەسەر کافیەی ئیبنولحاجیب) لە خوێندنی حوجرەدا فەقێ لە سەرەتاوە، کە دەچووە ناو فەقێیان و هەتاکو دەگەیشتە قۆناغی خوێندنی کتێبی (جامی) پێی دەگوترا (سوختە) هەر لەگەڵ دەستپێکردنی خوێندنی ئەم کتێبەی (جامی) چیدی فەقێ سوختایەتی نەدەکرد و دەچووە قۆناغێکی نوێی خوێندنی حوجرە و لە لای مەلایەکی ناسراو و لە گوندێکی دیکەدا دەبووە (موستەعید) بەمجۆرە موستەعیدەش دەگوترا (ناسکەموستەعید)

ژێدەرەکان:

١- چەپکێک لە گوڵزاری نالی، مەسعود محەمەد، چاپی سێیەم، دەزگای ئاراس، ٢٠١٠.

٢- دیوان جامی، جلد أول، فاتحة الشباب، غزلیات، شماره ٩٥٠.

٣- دیوانی نالی، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی: مەلا عبدالکریمی مدرس و فاتح عبدالکریم، چاپی سێیەم، انتشارات کردستان، ١٣٨٣.

٤- دەستەودامانی نالی، مەسعود محەمەد، چاپی سێیەم، دەزگای ئاراس، ٢٠١٠.

٥- ژیانی فەقێیاتی لە کوردستاندا لە سەدەی (١٣ و ١٤) کۆچیدا، مەلا محەمەد عەلیاوەیی، چاپی دووەم، ٢٠١٨.

٦- فەقێ و فەقێیەتی لە کوردستان، سەید مستەفا مەحموودیان (زمزیرانی) چاپی یەکەم، ١٣٨٢کۆچی.

٧- نالی لە بەڵگەنامەکانی عوسمانیدا، هێمن عومەر خۆشناو، ٢٠١٧.

٨- وەرگێڕدراوی قورئانی پیرۆز، هەژار موکریانی.